

A hidegháború kibontakozása és jellemzői

1. A hidegháború meghatározása

A hidegháború a **II. világháború utáni feszült nemzetközi helyzetre utaló kifejezés**: alapvetően az ún. „szuperhatalmak”, az Egyesült Államok és a Szovjetunió több évtizedes feszült viszonyát jelöli. Tényleges háborúvá („forró háború”) nem fajul a két fél között az ellentét, viszont állandó a háborús fenyegetés. A szuperhatalmak viszonya meghatározza a világpolitikát, a világ „kétpólusúvá” válásához vezet (**bipoláris világ**).

2. A hidegháború oka

A II. világháború után két igazi nagyhatalom maradt a világpolitikában: az Egyesült Államok és a Szovjetunió.

Az Egyesült Államok gazdasági nagyhatalom maradt, a világ ipari termelésének közel felét adta. Területén nem folyt háború, területe természetes védettséget élvezett („óceánpajzs”), mindemellett pedig az addig ismert legpusztítóbb fegyver birtokosa 1945-től, az atombombáé.

A Szovjetunió gazdasága gyenge lábakon állt a világháború végén, hatalmas emberveszteség és anyagi veszteség érte a háborúban, mégis abszolút katonai nagyhatalom maradt Európában: több milliós szárazföldi hadsereggel rendelkezett a veszteségek ellenére is, amellyel a háború végén K-Közép-Európát megszállva tartotta.

A két szuperhatalom között a háború éveiben jó együttműködés alakult ki, szövetségesek voltak a szélsőjobboldali tengelyhatalmak ellenében, amit a háború alatti találkozók, konferenciák is jeleztek.

1945. februárjában zajlott a **jaltai konferencia Sztálin, Roosevelt és Churchill** részvételével, amelyen már a háború utáni rendezés volt a fő kérdés. A jaltai konferencián született többek között megállapodás arról, hogy a háború után **a háborús bűnösöket felelősségre vonják**. Itt fogadták el azt az alapelvet is, hogy minden felszabadított ország maga dönthet majd politikai rendszeréről (**önrendelkezés elve**), illetve hogy **Németország és Ausztria közös megszállás alá kerül** („a három nagy”, és Franciaország megszállása alá).

1945. július-augusztus során ülésezett a **potsdami konferencia** (Sztálin mellett Nagy-Britanniát ekkor már **Attlee**, az Egyesült Államokat **Harry Truman** elnök képviselte). Itt született döntés arról, hogy a felszabadított területeken **SZEB-ek (Szövetséges Ellenőrző Bizottságok)** jönnek létre, amelyek feladata a **politikai viszonyok normalizálása, a szabad választások előkészítése a jaltai elvnek megfelelően**. Elvileg négyhatalmi részvételt határoztak meg minden SZEB esetében – gyakorlatilag azonban a helyi megszálló erők akarata érvényesült később.

A háború után azonban **a megfogalmazott elvek sérülnek**: a Szovjetunió ugyanis az általa megszállt országokban a SZEB-eken keresztül kommunista pártokat igyekezett hatalomra juttatni. **Sztálin célja az volt, hogy itt is szovjet típusú, egypárti, kommunista rendszerek alakuljanak ki**. A Szovjetunió gyakorlatilag befolyási övezetét igyekezett ezzel kiterjeszteni K-Közép-Európában. A Jaltában elfogadott **önrendelkezés elvét figyelmen kívül hagyva, saját politikai rendszerét akarta ráerőlteti a szovjet hadsereg által felszabadított országokra**.

1946-ban Churchill fultoni beszédében figyelmeztetett először erre a tendenciára: beszédében arról szólt, hogy a Balti-tengertől az Adriáig **„vasfüggöny”** ereszkedett le Európában, amely mögött keleten „új zsarnokság” van születőben, diktatórikus rendszereket kényszerítenek rá az országokra, szemben a Jaltában megfogalmazott közös elvvel. A Churchill által használt vasfüggöny kifejezés a hidegháború egyik meghatározó fogalma lett. Sztálin a beszéd után háborús uszítónak nevezte egykori szövetségesét, és a korábbi szövetségesek viszonya kezdett megromlani, feszültté válni.

3. A kényszerű együttműködés éve

1947-ig a feszültség ellenére még nincs nyílt szakítás a szövetségesek között, viszonyukat a **kényszerű együttműködés** jellemzi több kérdésben.

1. Az egyik ilyen kérdés az **ENSZ (Egyesült Nemzetek Szervezete)** létrehozása volt: az I. világháború végén létrejött Népszövetséget váltotta fel **az új nemzetközi békefenntartó szervezet**, amely 1945. júniusában San Franciscóban jött létre. 50 ország képviselőjével alakult meg, székhelye New York lett. Az ENSZ fő célja **a háborús konfliktusok megelőzése, a nemzetközi béke és biztonság fenntartása**.

Az ENSZ **két fő alapszerve a Közgyűlés**, amelyben minden tagállam képviseltetve van, és **a Biztonsági Tanács**, amelynek 5 állandó tagja (Egyesült Államok, Szovjetunió, Kína, Nagy-Britannia és Franciaország) és 10 rendszeresen változó tagja van. **Az 5 állandó tag mindegyike vétőjoggal rendelkezik**, döntés csak teljes egyetértés esetén születhetett.

2. A második együttműködési pontot a **nürnbergi per** jelentette **1947-ben**. A per során nemzetközi hadbíróság ítélte **a náci háborús bűnösök fölött háborús bűnök, emberiség elleni bűntettek miatt**. A nürnbergi per volt első eset a történelemben, amikor ilyen vádakkal ítélték el embereket, korábban olyan vádpontok alapján, mint pl. népirtás bíróság még nem ítélte.

3. A harmadik területét az együttműködésnek a **II. világháborút lezáró békék** jelentették. A békéket **1947. február 10-én Párizsban** írták alá. A világháborúban német csatlós államokkal kötöttek békét, és általában **a háború előtti állapotokat állították vissza** (pl. Magyarország esetében trianoni határokat, bár újabb elcsatolások is történtek). A vesztesekre az okozott háborús károkért **jóvátételt** róttak ki (általában 300-350 millió dollár). A békékhez kisebbségvédelmi rendelkezéseket nem csatoltak.

A békék igazi nyertese a Szovjetunió volt, mivel területe jelentősen gyarapodott (Csehszlovákiától Kárpátalját, Romániától Bukovinát és Besszarábiát, Finnországtól Leningrád környékét kapta meg).

A német békeszerződés kérdésében azonban a nagyhatalmak nem tudtak megállapodni, ez már jelezte a szovjet-amerikai viszony feszültségét. Németország továbbra is négyhatalmi megszállás alatt maradt, ahogy a német főváros, Berlin is négy megszállási övezetre oszlott.

4. A hidegháború kibontakozása és jellemzői

A fultoni beszéd után az amerikai vezetés is egyre inkább felfigyelt a Szovjetunió ténykedésére. A Szovjetunió által megszállt országokban a kommunista pártok tevékenysége egyre aktívabbá vált, a szovjet vezetésű SZEB-eken keresztül a moszkvai vezetés egyre nyíltabban támogatta 1946-tól a kommunista pártok megerősödését. **1947-ben ez Görögországban már polgárháborús viszonyok kialakulásához vezetett a kommunista szimpatizánsok és a demokratikus berendezkedés hívei között.**

1947. márciusában erre a tendenciára és a görögországi eseményekre reagált Harry Truman elnök kongresszusi beszéde, amelyben az ún. **Truman-doktrína (elv)** fogalmazódott meg. A Truman-doktrína lényege **a feltartóztatás politikája**: Truman határozottan szembeszállt a szovjet terjeszkedéssel, és nyilvánvalóvá tette, hogy **az Egyesült Államok kész segítséget nyújtani minden országnak, amelynek népére diktatórikus rendszert akarnak rákényszeríteni.**

Gyakorlatilag innen számítható a nyílt szembenállás, **a hidegháború kezdete**. A Truman-elv meghirdetésétől kezdve az Egyesült Államok és a Szovjetunió viszonya tartósan megromlott, feszültté vált, kettejük szembenállása pedig meghatározta a világpolitikát.

A hidegháborúban gyakorlatilag **két értékrend, két politikai felfogás, ideológia** került szembe egymással.

Az egyik oldalt képviselték alapvetően az **Egyesült Államok és nyugat-európai, demokratikus berendezkedésű államok**, ahol nem érvényesült az elnyomás, **biztosították az alapvető politikai, emberi és polgári jogokat**. A Szovjetunió és a kommunista berendezkedésű országok a nyugat szemében mindennek ellenkezőjét képviselték: ezeket az országokat az elnyomás és megfélemlítés, az egyéni szabadságjogok korlátozása és a diktatúra jellemezte.

A másik oldalt a **Szovjetunió és az általa megszállt K-közép európai országok jelentették (a szocialista tömb vagy tábor)**. Felfogásuk szerint a **nyugati, tőkés országok imperialista (saját birodalmukat építő) országok**, amelyek befolyásuk alá akarják vonni a demokrácia jelszava alatt a szabad államokat. Miközben tehát demokráciáról beszélnek, valójában a nyugat a demokrácia ellensége. A Szovjetunió és szocialista országok képviselik ezzel szemben az igazi demokráciát, ők azok, akik az imperialista törekvésekkel szemben védelmezik a szabadságot.

A hidegháború lényege az, hogy **a két tábor között állandó a feszültség** (a híressé vált kommunista szlogen szerint: „a nemzetközi helyzet fokozódik”), **de újabb háborúra (világméretű, harmadik világháborúra) nem kerül sor. Mindkét oldal az elrettentésre törekszik** alapvetően (**kölcsönös elrettentés politikája**), ennek jegyében óriási összegeket fordítanak fegyverkezésre, főként nagy pusztító hatású fegyverek gyártására, mint pl. az atombomba, vagy a későbbiekben a hidrogénbomba. A **fegyverkezési versenyben** felhalmozott arzenált azonban **egyik fél sem meri használni**: tisztában vannak ugyanis azzal, hogy az ellenfélnek lenne ideje ugyanolyan erősségű csapást mérni a másikra, így **egy háborús konfliktusnak nem lenne igazi győztese**. A későbbi amerikai elnök, Eisenhower szavaival:

„Az atomfegyverek igazából nem fegyverek, hanem politikai eszközök, amelyek a „szuperhatalomságot” katonai tekintetben „ámítással” degradálják, mert ha használatba kerülnek, végső soron a „szuperség” és a hatalom együtt szűnik meg... Ha egy helyiségben, amelynek padlóját benzin borítja, két olyan ember ül, akik egyikének öt gyufája van, míg a másiknak csak négy, az első gyufaszál meggyújtása után minden további kalkuláció érdektelen.”

A hidegháború ugyanakkor **nem jelenti azt, hogy háborús konfliktusok egyáltalán nincsenek**. A hidegháború története során **számos helyi konfliktus zajlott**, amelyek lényegében a két szuperhatalom szembenállásnak megnyilvánulásai voltak. Ilyen volt pl. az 1950-es években zajló **koreai háború**, vagy az 1960-as,70-es években zajló **vietnami háború**. Mindkét háborúban az Egyesült Államok által támogatott demokratikus erők és a Szovjetunió által támogatott kommunisták harca zajlott, a háború tétje pedig az volt, hogy milyen politikai berendezkedés alakul ki az adott államokban.

Szintén jellemzője a hidegháború történetének **a feszült, háborúval fenyegető és a békésebb, a feszültség csökkenésével járó enyhülési periódusok váltakozása**. A hidegháború időszakának kezdeti éveit **1947-1953. között például a feszült viszony** jellemezte, majd Sztálin halálával **1953-tól kezdetét vette az első enyhülési periódus**, amely az új főtitkár, Nyikita Hruscsov nevéhez fűződik („**hruscsovi olvadás**”). Ez természetesen csak időleges volt, Hruscsov a belpolitikai problémák miatt igyekezett a külpolitikai feszültséget csökkenteni: amint a Szovjetunió belpolitikai helyzete stabilizálódott, és a fegyverkezési versenyben sikerült az Egyesült Államok fölé kerekedni (1958 – az első Szputnyik sikeres kilövése), a feszültség újból kiújult.

5. Integrációs (egységesítési) folyamatok a hidegháborúban

A hidegháborús szembenállás mindkét oldalon erősítette az összefogás igényét. Ennek köszönhetően több nemzetközi szervezet jött létre a gazdasági, politikai, katonai összefogás jegyében.

a. Gazdaság

1947. júniusában az Egyesült Államok meghirdette a **Marshall-tervet** (George Marshall amerikai külügyminiszter tervezete), amely a háború utáni Európa gazdasági talpra állítását célozta. A terv lényegében egy az Egyesült Államok által nyújtott gazdasági segítség volt (90%-ban segély, 10%-ban kölcsön), főként áruszállítások formájában. A terv az európai gazdaság stabilizálására irányult, illetve a világgazdasági kapcsolatok helyreállítására. A Szovjetunió azonban az általa megszállt országoknak megtiltotta a csatlakozást, tartva attól, hogy az amerikai befolyás erősödéséhez vezetne. A tervnek köszönhetően a résztvevő országok gazdasága gyorsan stabilizálódott, és gazdaságuk fejlődéséhez vezetett.

1949-ben a Marshall-tervre válaszul jött létre a szocialista országok gazdasági összefogása, a **KGST** (Kölcsönös Gazdasági Segítségnyújtás Tanácsa). A KGST lényege a szocialista tömb országai közötti áruforgalom, műszaki segítségnyújtás, szakemberképzés, tapasztalatcsere volt. Ezekben az országokban a szovjet gazdaságpolitikai elképzelések (tervgazdálkodás, kollektivizálás) érvényesültek.

b. Katonai összefogás

A katonai összefogás hátterében **Németország helyzetének rendezetlensége** állt. Németország továbbra is a négy hatalom megszállása alatt állt, ahogy a német főváros, **Berlin is négy megszállási zónára (amerikai, angol, francia és szovjet) oszlott**. Bármilyen intézkedésre is került sor, ahhoz a négy hatalom egyetértése kellett.

A három nyugati zóna 1948-ban egyesült, ugyanebben az évben a nyugati hatalmak valutareformot kezdeményeztek: a gazdasági helyzet stabilizálása és az infláció megfékezése érdekében bevezették a német márkát. A Szovjetunió nem értett egyet a lépéssel, és válaszul blokád alá vonta Berlin nyugati hatalmak által megszállt részét. Ez az ún. **első berlini válság** volt az első, összecsapással fenyegető konfliktushelyzet a hidegháború történetében. A nyugati hatalmak végül léghídon keresztül oldották meg a blokád alá vont városrészek ellátását, a szovjetek pedig nem merték vállalni a fegyveres összecsapást, a szállító repülőgépek lelövését. A blokád több hónapig tartott így is.

A válsághelyzet felgyorsította Németország felbomlását. **1949**-ben kis eltéréssel két különálló német állam született: a nyugati megszállók területén kikiáltották az **NSZK (Német Szövetségi Köztársaság)** születését, a szovjetek által megszállt országrészen pedig az **NDK (Német Demokratikus Köztársaság)** születését. A megosztott Németország és benne a megosztott Berlin a hidegháborús szembenállás kifejezője lett.

Az erősödő nemzetközi feszültség tette indokolttá a szorosabb katonai együttműködést. **1949. áprilisban megalakult** az amerikai barát országokat tömörítő katonai szervezet, a **NATO** (Észak-atlanti Szerződés Szervezete). A tagállamokban közös katonai támaszpontokat hoztak létre, és a szerződés alapító okirata szerint bármely tagállamot is ér esetleg szovjet támadás, közösen lépnek fel ellene, az egész szervezet elleni támadásnak tekintik.

A szovjet tömb katonai összefogására 1955-ben került sor. Kialakulásának hátterében az **osztrák államszerződés** állt. Ausztria a háború után Németországhoz hasonlóan négyhatalmi megszállás alá

került. A Szovjetunió az ausztriai szovjet csapatokkal való kapcsolattartásra hivatkozva állomásoztatott szovjet csapatokat Magyarországon, Lengyelországban, Romániában. 1955-ben azonban **Ausztriát semleges államnak nyilvánították**, a közös megszállás véget ért, így a szovjet csapatoknak is el kellett hagyni Ausztriát. Gyakorlatilag ezzel a Szovjetunió jogalapja megszűnt pl. a magyarországi szovjet csapatok további állomásoztatására is. Természetesen a Szovjetunió nem akart kivonulni a szovjet tömb egyetlen államából sem, ezért született meg a **Varsói Szerződés** szervezete. A Varsói Szerződés a szocialista államokat tömörítő katonai szervezet volt, a szervezet szabályzata értelmében bármely tagállam területén állomásozhattak szovjet csapatok. Ez alapján a szovjet megszálló csapatok továbbra is a szocialista országokban maradhattak, lényegében legálissá vált a szovjet katonai jelenlét.

c. Politikai összefogás

A szovjet oldalon a Truman-elve adott válaszként **1947. szeptemberében** alakult meg a **Kominform** (Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája) nevű szervezet, amely **a szocialista országok politikai irányítását fogta össze**. A Kominform központja Moszkva volt, az itt hozott döntések kötelező érvényűek voltak a helyi szocialista államfők számára. Lényegében a Kominform utasításai alapján zajlott le 1947-49. között a kommunista pártok hatalomátvétele Kelet-Közép-Európában, és a szovjet típusú kommunista diktatúra kiépítése.

6. Hidegháborús válsághelyzetek

1948 – az első berlini válság (ld. fentebb)

1956 – a szuezi válság (ld. az 1956-os tételben!)

1961. augusztus – a második berlini válság, a berlini fal építése (a szovjet főtitkár, Hruscsov 1959. óta folyamatosan sürgette Berlin helyzetének rendezését. A szovjet vezetést lényegében zavarta, hogy az NDK-ból sokan emigráltak a jobb életkörülményeket biztosító NSZK-ba Nyugat-Berlinen keresztül. Hruscsov ezért a nyugati megszállók kivonulását követelte Berlinből, Berlin teljes átadását az NDK-nak. A fiatal amerikai elnök Kennedy tárgyalt róla, de nem engedett Berlin kérdésében, ezért 1961. augusztus 13. a szovjet vezetés utasítására megkezdődött a Nyugat-Berlint körülvevő berlini fal építése. A berlini fal a bipoláris világ és a hidegháború szimbóluma lett.

1962. október – a karibi válság, a hidegháború történetének talán legsúlyosabb válsághelyzete (a szovjetek nagy hatótávolságú rakétákat telepítettek az Egyesült Államok szomszédságában lévő, 1959 óta kommunista államba, Kubába. A rakéták telepítése közvetlen fenyegetés volt az Egyesült Államok számára, számos amerikai nagyvárosra mérhettek volna csapást a szovjetek velük. Kennedy ezért a rakéták kivonására szólította fel Hruscsovot, és blokád alá vonták Kubát. Mind a NATO, mind a Varsói Szerződés országait mozgósították, ilyen közel még sosem volt a 3. világháború lehetősége. 13 napig tartott a feszültség, végül Hruscsov visszarendelte a szállítóhajókat, Kennedy pedig feloldotta a blokádot. Ismét bebizonyosodott, hogy a tényleges háborút egyik fél sem meri kockáztatni.)